

Н. С. МОРГУНОВА (канд. психол. наук, доц.)
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ: ПРОГРАМА ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ

У статті розглядаються наукові підходи до психологічного супроводу організації самостійної роботи студентів. Надається характеристика авторської розвивальної програми, спрямованої на формування навичок та вмінь самостійної роботи. Аналізуються етапи роботи з психологічного супроводу формування у студентів вмінь продуктивно організовувати свою самостійну роботу. Приводяться данні про результативність використання програми у формуванні навичок і вмінь самостійної роботи, розвитку особливостей мотиваційної та метакогнітивної сфери студентів, що сприяє підвищенню її ефективності.

Ключові слова: самостійна робота, організація самостійної роботи, навчальна діяльність студентів.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. У сучасному освітньому процесі на місце пасивного сприймання суб'єктом понятійного поля ставиться самостійний пошук нової інформації, вмінь аналізувати і використовувати інформаційний потенціал для орієнтації у провідних концепціях і теоріях, щоб на їхній основі формувати власне мислення. В навчальному процесі вищого навчального закладу має передбачатися багатоаспектна самостійна робота студентів, оскільки саме у студентські роки найактивніше формується потреба самостійно поновлювати свої знання. До показників результативності навчальної діяльності студента як суб'єкта навчальної діяльності відносяться не тільки знання, вмінь та навички, а й мета знання (вмінь вчитися). Самостійно оволодівати знаннями без спеціального навчання неможливо, такому виду діяльності слід навчати.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Психологічний супровід ефективної організації самостійної роботи студентів є важливою психологічною проблемою. Для її вирішення вченими Г.А.Архангельським [1], О.Ф.Березіним [2], В.Н. Карандишевим [3], С.А.Пакуліною [6], І.В. Усачовою [7], В.В. Усмановим [8], Т.Б. Хомуленко [9] С.В.Чебровською [10] та іншими розроблено ряд заходів, спрямованих на формування мотиваційних, метакогнітивних, особистісних особливостей, що обумовлюють успішність організації самостійної роботи.

За даними досліджень С.А. Пакуліної [6, с.75], не тільки першокурсники недостатньо володіють раціональними навичками діяльності (культурою роботи з книгою, технікою конспектування, засвоєнням та запам'ятовуванням прочитаного), а також студенти старших курсів не вміють економити час, планувати роботу, тому необхідно створити певні умови для навчання самостійній роботі ще на першому курсі. Авторська програма навчання самостійній роботі студентів, запропонована С.А. Пакуліною, включає вивчення теоретико-методологічних основ самостійної роботи студентів як провідної форми навчальної діяльності, діагностику студентами власної пізнавальної потреби у розширенні, поглибленні знань, отриманих у вузі, діагностику самостійності як особистісної якості, розробку конкретного плану довгострокової та ближньої програми самостійної діяльності, навчання конспектуванню, підготовку студентів до науково-дослідницької діяльності.

Одним з компонентів організації самостійної роботи студентів є навчання навичкам планування часу. На думку Т.Н. Козловської [5, с.39], самоорганізація часу є одним з найважливіших факторів, які впливають на формування образу майбутнього, тому протягом університетського навчання необхідно надавати велику увагу озброєнням студентів стратегією і тактикою самоменеджменту. Виявлений Т.Н. Козловською низький рівень засвоєння студентами методів самоорганізації дозволив створити автором спецкурс «Самоорганізація часу студентів». У розробленому автором спецкурсі використовувались такі форми роботи зі студентами, як лекції, практичні заняття, ігри, тренінги. Розвивальна програма, запропонована Т.Н. Козловською, містить емоційний, організаційний та цілепокладальний компоненти, що на наш погляд, не є достатнім для формування навичок планування часу як комплексної психологічної властивості.

На думку С.В. Чебровської [9, с. 12], розвиток самостійності вимагає створення системи зовнішніх та внутрішніх умов, які представляють собою групи умов когнітивного, особистісного та діяльнісного змісту. Формування самостійності студентів, на думку автора, забезпечується через реалізацію особистісно-діяльнісної моделі навчання, основаної на принципах розвивального навчання, яка дозволяє студенту усвідомити свої особистісні ресурси та активізувати їх, більш глибоко зрозуміти особливості ефективності діяльності, засвоїти необхідні професійні норми.

В.В. Усманов [8, с. 134] в результаті теоретико-експериментальної роботи з дослідження самостійної роботи студентів визначив можливості реалізації задач сучасної освіти шляхом об'єднання психолого-педагогічних, акмеологічних та соціальних факторів, засобів та умов, серед яких найбільш значущими є:

- формування компонентів та механізмів самостійної роботи студентів, яке реалізується в освітньому просторі, психологічною основою, умовою розвитку якого виступають творче мислення, професійне самовизначення, самоосвіта та самовиховання студентів як суб'єктів навчального процесу;

- адаптований зміст професійної освіти, спрямований на зміни у науці, техніці, технологіях, а також на строки втілення таких перетворень у виробництво та практику;

- інтенсифікація управління самостійною роботою студентів, яка спирається на логіку суб'єктивного розвитку особистості студента, активність його психічних процесів, ціннісно-змістовну сферу, професійно-особистісний потенціал, відповідальність у співвідношенні з процесом професійного самовизначення;

- ефективність професійної підготовки спеціаліста, творчого розвитку напрямів його діяльності залежить від рівня сформованості самостійної роботи студентів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття.

Як свідчить аналіз останніх досліджень, досі не існує диференційованої розвивальної програми, яка б мала ефективний вплив як на студентів, так і на викладачів у їхній взаємодії у процесі навчальної діяльності. Актуальною залишається проблема підвищення результативності самостійної роботи студентів у нових умовах функціонування вищої школи, оскільки, з одного боку, змінюються пріоритети щодо цілей вищої школи (формування творчої, активної, самостійної, відповідальної, зацікавленої в якісному навчанні особистості тощо), а з іншого, організація СРС будується переважно із врахуванням зовнішніх факторів, а саме – дидактичних умов навчання (методів, форм, дидактичного забезпечення). Тим часом нерідко поза увагою залишаються внутрішні, психологічні чинники, серед яких провідне місце посідають індивідуально-типологічні особливості суб'єктів навчальної діяльності (як тих, хто вчить, так і тих, хто вчиться). Існує необхідність розробки системи заходів для формування навичок та вмінь самостійної роботи, а також розвитку особливостей мотиваційної та метакогнітивної сфер студентів, які сприяли би підвищенню ефективності їх самостійної роботи.

Формулювання цілей статті. Метою статті є характеристика розробленої автором програми психологічного супроводу ефективної організації самостійної роботи студентів, її структури, основних принципів та змісту, а також аналіз результатів реалізації цієї розвивальної програми.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Структура та зміст програми психологічного супроводу ефективної організації самостійної роботи студентів визначається її метою, сутність якої полягає у розвитку особливостей мотиваційної, емоційно-вольової та когнітивної сфер особистості студентів, які б сприяли формуванню навичок та вмінь ефективної самостійної роботи.

Розвивальна програма створювалася з урахуванням наявних психотренінгових методів. Ми використовували у нашій роботі групові дискусії, рольові ігри, тренінгові вправи, арт-терапію, тілесно-орієнтовану терапію та інші методи психологічної корекції та розвитку. Вибір таких засобів в якості методів розвитку особливостей мотиваційної, емоційно-вольової та когнітивної сфер особистості студентів, які б сприяли формуванню навичок та вмінь ефективної самостійної роботи, є доцільним завдяки тому, що даний вид психологічної взаємодії прискорює процес опанування певними соціально-психологічними знаннями, вміннями та навичками ефективної взаємодії у навчальній діяльності, сприяє формуванню та оптимізації мотиваційних, емоційно-вольових, когнітивних комунікативних, перцептивних можливостей людини, необхідних для організації продуктивної самостійної роботи. В результаті учасники набувають вміння організовувати самостійну роботу у власній навчальній діяльності.

У якості показників ефективності розвивальної програми нами були визначені наступні: загальний рівень саморегуляції і організації часу життя, що характеризують ступінь сформованості

вміння самоорганізації та саморегуляції життєдіяльності, а також такі метакогнітивні якості студентів, як мета лінгвістична обізнаність і метапам'ять, які є інструментальними якостями, що забезпечують ефективну навчальну діяльність.

Структура розвивальної програми будувалася на основі даних, отриманих при дослідженні особливостей організації самостійної роботи [6, с.75-105]. Розвивальна програма реалізується у трьох напрямках, що полягають у роботі із психологом, роботі з викладачами та роботі із студентами, та складається з декількох етапів.

Робота із психологом та викладачами представлена двома модулями – інформаційним та інструментальним. Метою інформаційного модуля було формування психологічної поінформованості психолога (викладача) стосовно психологічних чинників організації самостійної роботи студентів, вікових, мотиваційних особливостей та пізнавальної сфери студентів, особливостей організаційної культури вищого навчального закладу. Ця мета реалізовувалася за допомогою системи занять, яка включала серію евристичних бесід з психологом за темами «Психологічні особливості розвитку особистості студента», «Ефективність самостійної роботи як характеристика навчального процесу у ВНЗ та чинник становлення особистості студента», «Страхи та тривожність у навчальній діяльності студентів», «Метакогнітивні процеси у розвитку особистості», «Засоби раціонального читання», «Використання мнемотехнік студентами у самостійній роботі» (виключно для психологів), «Креативність та творчі здібності як необхідна умова ефективності організації самостійної роботи», та з викладачами за темами «Психологічні особливості розвитку особистості студента», «Здатність до самоорганізації як риса, що забезпечує успішність студента у самостійній роботі», «Розвиток самостійності студентів», «Психологічні передумови здійснення самостійної роботи студентами», «Викладач як організатор навчальної діяльності студентів» та серію занять, присвячених аналізу ситуацій, пов'язаних з організаційною культурою вищого навчального закладу.

Викладачам пропонувалося в колективному обговоренні проаналізувати організаційну культуру ВНЗ за такими показниками, як усвідомлення свого місця в організації, комунікації в організації (зовнішні комунікації; стиль керівництва; психологічний клімат; конфліктність і стиль розв'язання конфліктів; професійний жаргон; відмінності усної, письмової та невербальної комунікації; дотримання вимог етикету та протоколу), зовнішній вигляд членів організації, традиції, ритуали організації, цінності і норми, ставлення до часу (порушення чи дотримання часових параметрів діяльності; наявність часу для гнучкого застосування в розв'язанні актуальних цілей діяльності окремих членів організації; сприйняття часу як важливого ресурсу діяльності), розвиток і самореалізація членів організації мотивування членів організації та ін. Характеристики навчального закладу за цими параметрами обговорюються з точки зору їх наявності у ВНЗ, на факультеті, кафедрі та у групі з точки зору їх необхідності та доцільності. Після стадії якісної оцінки кожен з показників обговорювався на предмет його впливу на міру організованості групи, кожного окремого студента та ефективність самостійної діяльності кожного студента.

Метою інструментального етапу було формування озброєності в уміннях організовувати самостійну роботу студентів. Система занять з психологом включала серію занять, присвячених аналізу методів та засобів, пов'язаних із розвитком мотиваційних особливостей студентів, що сприяють розвитку ефективності самостійної роботи та планування часу студентів, серію занять, присвячених аналізу методів та засобів розвитку пізнавальних якостей, що сприяють розвитку ефективності самостійної роботи та планування часу студентів та заняття, присвячені аналізу методів та засобів роботи із викладачами щодо ефективної організації самостійної роботи студентів. Реалізації поставленої мети у роботі з викладачами сприяла система занять, що передбачала оволодіння засобами активізації уваги у студентській групі, засобами розвитку самостійності студентів та розвитку пізнавальних навичок, що сприяють ефективності самостійної роботи для ефективної організації самостійної роботи.

Робота із студентами реалізується наступними етапами.

1. Мотиваційний етап. Мета даного етапу полягала у забезпеченні позитивної мотивації до участі в розвивальній програмі через ознайомлення з її метою та змістом, з мотивацією керівника розвивальної програми, яка спричинила її створення та впровадження, і у формуванні позитивного психологічного клімату тренінгової групи та формуванні установки на необхідність оволодіння методами, прийомами та засобами ефективної організації самостійної роботи та продуктивного планування часу.

Актуалізація мотивації до певної діяльності (у нашому випадку участі у розвивальній програмі) має бути пов'язана з основними мотивами, які притаманні студентам. Усвідомлюючи те, що основні прагнення, бажання, інтереси можуть бути реалізовані через участь в розвивальних

заняттях, студент оволодіває позитивною мотивацією до зазначених занять. Серед основних мотивів студентів, які були застосовані нами в першому модулі розвивальної програми були такі, що найчастіше зустрічаються у студентському віці: можливість підвищення власної самоефективності, навчальної успішності, економії часових ресурсів, розвиток пам'яті, уважності, творчих здібностей, оволодіння засобами раціонального читання. Разом з тим, ознайомлення зі змістом (тих блоків, які спрямовані на формування певних вмінь та навичок) і передбачуваними результатами (формуванням конкретних навичок та вмінь, підвищення навчальної успішності, економія часу, витраченого на навчання) для розвивальної програми формує конкретне детальне уявлення про те, що являє собою розвивальна програма і на що вона спрямована. Дане уявлення, якщо воно зрозуміле і прийнятне для студентів також може стати компонентом позитивної мотивації. Ознайомлення студента з мотивацією керівника розвивальної програми, з історією виникнення його інтересу, з повідомленням причин того, чому він створив і впроваджує розвивальну програму в життя також є побічним засобом позитивної мотивації в учасників програми.

2. **Метакогнітивний етап.** Метою даного етапу було усвідомлення особливостей власної пізнавальної сфери, які сприяють ефективній організації самостійної роботи; розвиток уважності як когнітивної особливості особистості, що сприяє ефективній самостійній роботі у навчальній діяльності; формування вміння застосовувати мнемотехніки та прийоми ефективного запам'ятовування в організації власної самостійної роботи; розвиток творчих здібностей, що сприяють ефективній організації самостійної роботи; формування вміння ефективного читання як засобу успішної організації самостійної роботи; усвідомлення результатів розвивально-корекційних впливів даного модулю та можливостей їх застосування в житті.

Метакогнітивний етап містить серію занять, які сприяли розвитку пізнавальних якостей, які спрямовані на ефективну організацію самостійної роботи. Когнітивний етап містить такі стадії: перша стадія спрямована на усвідомлення особливостей власної пізнавальної сфери, які сприяють ефективній організації самостійної роботи; друга стадія спрямована на формування вміння застосовувати мнемотехніки та прийоми ефективного запам'ятовування в організації власної самостійної роботи; третя стадія спрямована на розвиток творчих здібностей, що сприяють ефективній організації самостійної роботи; четверта стадія спрямована на формування вміння ефективного читання як засобу успішної організації самостійної роботи; п'ята стадія спрямована на усвідомлення результатів розвивально-корекційних впливів даного модулю та можливостей їх застосування в житті.

Після реалізації розвивальної програми ми визначили завдання перевірити її результативність. Отримані у ході контрольного дослідження результати [6, с. 148-156] підтверджують ефективність розвивальної програми, спрямованої на розвиток особливостей мотиваційної та метакогнітивної сфер особистості студентів, які б сприяли формуванню навичок та вмінь ефективною самостійної роботи: у студентів, які були залучені до участі у розвивальній програмі, підвищилися показники загального рівня саморегуляції, організації часу життя, металінгвістичної обізнаності та метапам'яті, вони стали у більшій мірі керуватися у своїй самостійній роботі соціальними та пізнавальними мотивами, застосовувати змістовні способи самостійної роботи.

Висновки за результатами дослідження, перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, використання запропонованої розвивальної програми приводить до збільшення рівня саморегуляції, організації часу життя, металінгвістичної обізнаності та метапам'яті. На основі виявлених змін можна зробити висновок про ефективність запропонованої програми розвитку психологічних особливостей особистості студентів, що сприяють формуванню навичок та вмінь ефективною самостійної роботи.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми психологічних чинників організації самостійної роботи студентів. Подальші перспективи дослідження полягають у визначенні змістовних характеристик емоційної саморегуляції самостійної роботи студентів та включення їх до розвивальної програми психологічного супроводу організації самостійної роботи студентів.

Список використаної літератури

1. Архангельский Г. А. Тайм-драйв: как успевать жить и работать / Г.А. Архангельский. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2008. – 256 с.
2. Березин А. Ф. Развитие субъектности студентов-психологов в процессе формирования самостоятельной учебной деятельности: дис....канд. психол. наук: 19.00.07 /Березин Андрей Федорович. – Ставрополь, 2002. – 156 с.

3. Карандашев В.Н. Психологические основы развития студента как субъекта учения: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07 / Виктор Николаевич Карандашев. – СПб., 1994. – 420 с.
4. Козловская Т. Н. Обучение студентов навыкам планирования времени / Т.Н. Козловская // Психология в вузе. – 2007. – №4. – С. 37–46.
5. Моргунова Н.С. Психологічні передумови організації самостійної роботи студентів: монографія / Н.С. Моргунова, Т.Б. Хомуленко. – Х.: Міськ. друк., 2012. – 176 с.
6. Пакулина С.А. Педагогика и психология самостоятельной работы студентов в высшей школе / С.А. Пакулина. – Челябинск, 2007. – 190 с.
7. Усачева И. В. Самостоятельная работа студентов с книгой: учеб.-метод. пособие / И. В. Усачева. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 88 с.
8. Усманов В.В. Самостоятельная работа студентов: организация и управление в процессе профессионального обучения / В.В. Усманов. – Ульяновск: Изд-во УлГТУ, 2006. – 278 с.
9. Хомуленко Т.Б. Когнітивний стиль і пам'ять: парадокси дослідження / Т. Б. Хомуленко, О. В. Скорініна. – Х. : ВД «НЖЕК», 2003. – 232 с.
10. Чебровская С.В. Психологические условия формирования самостоятельности студентов: автореф. дис. ... канд. психол. наук: (19.00.07) / С.В. Чебровская. – Курск, 2003. – 19 с.

Стаття надійшла до редакції 19.02.2014

Н. С. Моргунова

Харьковский национальный автомобильно-дорожный университет

Психологическое сопровождение эффективной организации самостоятельной работы студентов

В статье рассматриваются научные подходы к психологическому сопровождению организации самостоятельной работы студентов. Дается характеристика авторской развивающей программы, направленной на формирование навыков и умений самостоятельной работы. Анализируются этапы работы по психологическому сопровождению формирования у студентов умения продуктивно организовывать свою самостоятельную работу. Приводятся данные о результативности использования программы в формировании навыков и умений самостоятельной работы, развитии особенностей мотивационной и метакогнитивной сфер студентов, способствующих повышению ее эффективности.

Ключевые слова: самостоятельная работа, организация самостоятельной работы, учебная деятельность студентов.

N. Morgunova

Kharkov National Automobile and Highway University

Management of Self-study Activity: Programme of Psychological Monitoring

This paper deals with scientific approaches to the psychological monitoring of students' self-study activity. The characteristics of the original developing programme of self-study effective management are provided. The article contains the general structure of the developing programme that enhances the features of the motivational and metacognitive spheres of student's personality. They contribute to gaining skills during effective self-study. The programme contains six phases: the work of a psychologist, the work of teachers and the work of a psychologist and students.

The work of psychologist and teachers consists of two modules – informational and instrumental. The informational module is aimed at the formation of the psychological awareness of psychologist (teachers) in terms of the psychological factors of the management of students' self-study, age, motivational features, a cognitive sphere, the specific character of the organisational culture of a higher education institution.

The aim of the instrumental module is the formation of skills to activate a student's positive motivation to participate in the developing programme, create a positive psychological climate in a training group, develop student's motivational features that contribute to the effective management of self-study activity and the development of a student's cognitive sphere.

The work of a psychologist with students consists of motivational and metacognitive phases. The aim of the motivational phase is to create a directive in terms of a necessity to master methods, techniques and means to effectively organise self-study activities and manage the time. The aim of the metacognitive phase is to develop cognitive capacities that contribute to the effective management of self-study activity.

The article houses data about the results of the programme application to form the skills of self-study work, the development of the features of the motivational and metacognitive spheres of students.

Keywords: *student's self-study activity, self-study activity management, self-regulation, motivational sphere, metacognitive sphere.*